

Recenzijos

Ramūnas ČIČELIS

Monolitinis klasikas Tomas Venclova

Tomas Venclova. *Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 616 p.

Literatūrologo, kultūrologo, poeto, vertėjo Tomo Venclovos straipsnių rinktinę „Pertrūkis tikrovėje“ sudaro tekstai, parašyti ir publikuoti nuo 1968 m. iki 2012 metų. Kaip pažymi pats autorius, knygoje publikuojami įvairaus žanro tekstai: nuo mokslinių studijų iki recenzijų, kitų autorių knygų įžangų, atsiminimų. Tai, jog knygos straipsniai apima beveik visą sąmoningą T. Venclovos literato gyvenimą ir tai, jog knygą išleido ne komercinė leidykla, o Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, byloja, kad pripažįstamas didžiulis asmeninis autoriaus indėlis į lietuvių kultūrą bei literatūrą.

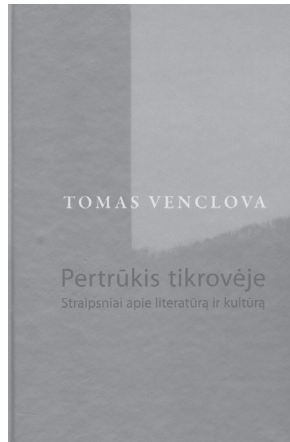
Knygos pratarinėje T. Venclova paaiškina straipsnių rinkinio pavadinimo genezę. Pertrūkis suprantamas kaip literatūros esmė, kuri yra priešinga socialistinio realizmo postulatams – literatūra nėra tikrovės atspindys ir tęsinys. Straipsnių apie kultūrą ir literatūrą autorius tvirtina: „Literatūros tekstai ir literatūros kultūra randasi iš sudėtingo, daugialypio, dažnai netiesioginio

santykio su tikrove, kurios atspindėti ne tik neverta, bet net ir neįmanoma.“ „Pertrūkio“ sąvoką T. Venclova turbūt skolinasi iš Algirdo Juliaus Greimo estezės teorijos, išdėstytos eseistinių tekstų rinkinyje „Apie netobulumą“.

Čia A. J. Greimas rašo, kad literatūros kūrinys gimsta tą akimirką, kai įveikiamas tikrovės tolydumas. Dar daugiau – to tolydumo dažniausiai net nėra, jis tik dirbtinai sukuriamas. Literatūra, kuri randasi pertrūkyje, demaskuoja tariamą tikrovės tolydumą, kurio dirbtinai siekia įvairūs (kartu ir totalitariniai) valdžios režimai, bandantys kištis į literatūros ir meno raidą, tapatumą, teoriją ir tekstų kritiką. T. Venclovai – autoriui, kuris beveik visą gyvenimą laikėsi opozicinės sovietiniam režimui

nuomonės, „pertrūkis“ kaip literatūros genezės ir tekstų analizės esmę pasakanti sąvoka yra itin paranki.

„Pertrūkį tikrovėje“ sudaro keturi skyriai: „Lietuvių literatūra“, „Artimųjų kaimynų literatūros“, „Vakarų literatūra“ ir „Iš atsiminimų“. Nesunku suprasti, kad knygos

straipsniai į skyrius grupuojami pagal analizės ar eseistinės refleksijos objektą. Jis dažniausiai apmąstomas remiantis Tartu–Maskvos semiotikos mokyklos pagrindais. Pagrindinė T. Venclovos metodologinė atrama yra šios mokyklos pradininko Jurijaus Lotmano plėtota teorija. Visi literatūrologiniai, kultūrologiniai ir net atsiminimų tekstai pagrįsti Tartu ir Maskvoje sovietmečiu išplėtota kultūros semiotika, kurios svarbi esminė nuostata T. Venclovos knygoje yra ta, jog ne tik į literatūrą, bet ir į kultūrą reikia žvelgti kaip į tekstą. J. Lotmanas ir juo sekantis T. Venclova atmeta A. J. Greimo Paryžiuje sukurtos prancūziškosios semiotikos mokyklos suformuluotą tekstų reikšmių imanentiškumo principą. Kultūros semiotikos mokykla ir ja sekęs T. Venclova literatūrą nagrinėja plačiame ne tik Rytų ir Vidurio, bet ir Vakarų Europos bei Amerikos literatūros ir jos mokslo kontekste. Dažname knygos „Petrūkis tikrovėje“ straipsnyje J. Lotmano ir kultūros semiotikos įtaka nėra tiesioginė, analizuojami tekstai su teorija siejami ne terminijos ar vertybinių nuostatų pagrindu, o remiantis giluminėmis literatūros ir kultūros struktūromis: literatūros analize siekiama ne impresinio, emocinio, laisvomis asociacijomis pagrįsto dėmesio, o gana griežtos (bet dažnai paradoksaliai išlaikančios eseistinių rašymo stilių), metodologiškai vienakryptės žiūros, leidžiančios gilintis į literatūros ir kultūros tekstų struktūrą, ypač pabrėžiant jų topikos tyrimą. Neabejotina, kad metodologinis T. Venclovos kaip literatūrologo apsisprendimas leidžia atskleisti unikalias daugelio tekstų reikšmių struktūras. Kita vertus, kaip dažnai pažymi lotmaniškosios mokyklos kritikai, atpažinti ir paaiškinti postmodernių tekstų struktūras ir jų derinius yra gana sunkus uždavinys. Taigi iškyla kultūros semiotikos kaip metodologijos ribų ir Karlo Raimundo Popperio mokslo filosofijos veikaluose paaiškintos metodologinės falsifikacijos galimybės klausimas. Pagal K.

R. Popperį, metodologija, kuri teigia savo absoliučią galią paaiškinti bet kurį literatūros, kultūros ar mokslo reiškinių, yra tik šiuolaikinis mito konstravimo įrankis. Knygoje „Pertrūkis tikrovėje“ T. Venclova renkasi analizuoti tokius literatūros tekstus, kurie nekelia postmodernybės sąlygojamų reikšmės suvokimo ir aiškinimo problemų, tačiau tam tikros mitologizacijos atspalvio vis tiek esama. Ir labiau mitologizuojami, analizuojami ne autoriai bei jų tekstai, o pats juos analizuojantysis. Beveik visi T. Venclovos analizės objektai yra ne postmodernieji – autoriui tarsi neegzistuoja pati naujausioji lietuvių bei užsienio literatūra, geriausiu atveju tenkinamasi užuominomis apie ją. Pavyzdžiui, rašydamas įžangą Aido Marčeno poezijos knygai, T. Venclova akcentuoja tik tai, kas šioje poezijoje yra artima jo paties mitologijai – Vilniaus apologetiką.

Knygos „Pertrūkis tikrovėje“ autoriui istorija, jos raidos dėsniai ir esmė yra gana nejudrus. Skaitant „Pertrūkį tikrovėje“, aiškėja, kad T. Venclova laikosi modernybės epochai būdingos istorijos sampratos: ieškoma literatūros ir kultūros istorijos reiškinių bei tekstų priežasčių, kurios logiškai paaiškintų vieną ar kitą reikšmių struktūros fenomeną. Postmodernioji istorijos samprata aiškiai oponuoja T. Venclovos nuostatomis: literatūros istorijos kaip tekstų ir kontekstų genezę bei sąveiką lemia atsitiktiniai, loginiais ryšiais nepaaiškinami veiksniai, kurių struktūralizmas XX a. 7–8 deš. dar neįstengė aprėpti ir suvokti. Geriausiai moderniosios ir postmoderniosios istorijos sampratą ir jų sankirtas atskleidžia T. Venclovos nuostata ir požiūris į poetą Bernardą Brazdžionį ir jo kūrybą. Kaip ir daugelyje kitų straipsnių, kuriuose kalbama apie didįjį Atgimimo poetą, taip ir tekste „Bernardas Brazdžionis“ T. Venclova neinvestuoja klasikinių jo poezijos vertinimų ir vaidmens Didžiajame Istorijos pasakojime. Remiantis postmoderniąja metodologija, lietuvių tarpukario ir egzilio

klasikas būtų matomas visai kitoje šviesoje. T. Venclova renkasi kalbėti tik apie tuos rašytojus, poetus, kurių vertinimas (bent tuo laikotarpiu, kai rašė T. Venclova) nekelia jokių abejonių. O jei ir kyla šiokių tokių prieštaravimų ar analizės sunkumų, pažymima, kad aptariamas autorius vis tiek jau įrašytas į lietuvių literatūros klasiką. Tokia pozicija diktuoja daugelio T. Venclovos straipsnių tikslą – jais siekiama įteigti ir patvirtinti, kad vienas ar kitas lietuvių poetas, prozininkas, dramaturgas jau yra klasikai, dėl kurių vaidmens ir reikšmės ateityje ginčytis neverta.

Knygoje „Pertrūkis tikrovėje“ yra tik vienas kiek probleminis straipsnis – „Apie „Trečią frontą“ – be pagiežos“. Straipsnio autorius vienareikšmiškai reabilituoja minėto literatūrinio sąjūdžio statusą, remdamasis liberaliomis savo kaip asmens vertybinėmis nuostatomis, kurių pozityvus atspalvis net priešingos ideologijos žmogui negali būti nepriimtinas. Imamos vartoti sąvokos „moralinis potencialas“, „sąžinė“, „moralinis vientisumas“. T. Venclova atskleidžia, kad labiausiai literatūros ir kultūros istorijoje vertina tuos autorius, kurie išlaikė aiškia, nesvyruojančią, nesikeičiančią, tvirtais įsitikinimais pagrįstą moralinę laikyseną. Suprantama, kad, esant tokiai žvilgsnio į literatūrą nuostatai, labai susiaurėja į dėmesio akiratį patenkančių autorių kiekis. Aptardamas „Trečio fronto“ istorinį vertinimą, T. Venclova susiduria su savotiškais problemomis: jo tėvas buvo aktyvus trečiafrontininkas, šio judėjimo narių gyvenimai Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu susiklostė labai sudėtingai ir nevienareikšmiškai. T. Venclova tekstą „Apie „Trečią frontą“ – be pagiežos“ baigia nedviprasmiška išvada, jog „Trečias frontas“ lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje turėtų būti vertinamas teigiamai. Veiksniai, kurie priverstė trečiafrontininkus keisti savo įsitikinimus, etines nuostatas, T. Venclovos traktuojami kaip būsimos nelaimės priežastis ir sąlyga. Knygos „Pertrūkis tikrovėje“ autorius beveik

išleidžia iš akių tuos literatūros istorijos ir dabarties kūrėjus, kurių etinė tapatybė nėra vienalytis monolitas; tuos, kurie postmoderniai patys sau yra neaiškūs ir negali pasauliui pasiūlyti vienareikšmių sprendimų, elgesio modelių. T. Venclova ignoruoja galimybę, kad vienas ar kitas rašytojas, kultūros veikėjas bėgant laikui gali pats koreguoti savo vertybių ir elgesio sistemą. O juk šiuolaikinėje literatūroje tokių – dauguma. Ši knygos „Pertrūkis tikrovėje“ autoriaus nuostata dar keičiau ima atrodyti ją sugretinus su paties T. Venclovos požiūriu į poeziją. Ne viename knygos straipsnyje autorius teigia, kad poezija – tai abejonės galimybė. Pats T. Venclova, kalbėdamas apie lietuvių literatūros klasikus, beveik neabejoja. Gal ši tendencija susijusi su poezijos ir publicistikos žanriniais skirtumais?

Analizuodamas artimųjų Lietuvos kaimynų literatūras, T. Venclova laužo sovietinius ir posovietinius lietuvių literatūros uždarumo, hermetiškumo kompleksus. Būdamas intelektualas, kuris yra labai arti rusų ir lenkų kultūrų, knygos „Pertrūkis tikrovėje“ autorius atsiveria didžiuliam kaimyninių literatūrų lobynui, kuris daugeliui jaunesnės kartos šių dienų Lietuvos literatų tapo prieinamas vos prieš daugiau nei dešimtmetį. Straipsniuose, kurie publikuoti knygos skyriuje „Artimųjų kaimynų literatūros“, T. Venclova skleidžiasi kaip globalizacijai pasirengęs pasaulio pilietis, suaugęs ne vien su savo Tėvyne, bet ir su visu Rytų ir Vidurio Europos regionu. T. Venclovai, skirtingai nei daugeliui kitų lietuvių poetų egzilų, emigracija nebuvo lūžis, po kurio būtų neįmanoma atsitiesti. T. Venclovos straipsniuose ryškėja, kad egzilis yra didžiulė žmogaus kūrybiškumo pergalė. Tokia poeto ir literatūrologo pozicija kiek primena Algimanto Mackaus poetines dominantes, tačiau T. Venclova iš A. Mackaus skolinasi tik pozityviąją egzilio traktuotės pusę – kūrybiškumą, kuris laimimas išvykus iš Tėvynės. Egzistencinės filosofijos nulemtų A. Mackaus nuostatų

T. Venclova neaktualizuoja, tačiau poezija, jos sąmoningumas jiems abiems yra kūryba absurdo akivaizdoje arba „neviltis kaip vilties forma“.

T. Venclova Lietuvos kultūroje ir literatūroje yra gyvasis klasikas, į skaitytoją besikreipiantis dažniausiai tuomet, kai visuomenėje ima reikštis ksenofobinės nuotaikos ar vyksta kitokie reiškiniai, pažeidžiantys minėtus etinį, moralės kodeksus, kuriais vadovaujasi T. Venclova ir kuriais, pasak jo, turėtume vadovautis šių dienų viešajame gyvenime. Knyga „Pertrūkis tikrovėje“ teikia unikalią galimybę literatūros ir kultūros mokslo metodais tirti dažnokai vienareikšmius, kategoriškus, kanonizuojančius T. Venclovos publicistinių ir eseistinių tekstų teiginius, juos gretinant su poetiniais kūriniais, kurie, kaip minėta,

pačiam T. Venclovai turėtų būti abejonės, niuanso, išlygos galimybė. Kitaip sakant, vertėtų ieškoti galimų atsakymų į itin komplikuoatą klausimą: ar pats, deklaruodamas savo moralinį, etinį, politinį, estetinį, mokslinį vienišumą, kurį sąmoningai konstruoja pagal modernybės istorinio pasakojimo dėsnius, T. Venclova nėra prieštaringas, „su pertrūkiškais“, neaiškūs? Dar įdomiau yra klausti, ar T. Venclovos metodologinis struktūralistinis apsisprendimas ir nutolimas nuo naujausios lietuvių literatūros proceso neparodo, kad „Pertrūkio tikrovėje“ autorių ištiko tipinis emigranto tapatumo likimas – lietuviybės „užsikonservavimas“ ir paties T. Venclovos taip kritikuojamas sukalkėjimas ir sustabarėjimas? Tačiau šios problemos – tai jau detalesnio ir kur kas preciziškesnio tyrimo objektas.